

Ковальчук Олександр Володимирович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: university.kovalchuk@gmail.com

ЗМІНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Мета. Метою статті є узагальнити сучасні наукові підходи до пояснення змін електоральної поведінки та ідеологічних орієнтацій у країнах Європейського Союзу. Окремо порівнюються фокуси західних і українських досліджень та підкреслюється значення просторових відмінностей у голосуванні.

Методика. Робота має характер аналітичного огляду літератури з політичних наук, соціології, політичної економії та політичної географії. Застосовано порівняльний підхід: зіставляються теми, на яких зосереджуються автори, і способи пояснення електоральних змін. Публікації згруповано за тим, які чинники вони вважають головними: інституційні, економічні, соціокультурні або пов'язані з місцевим і регіональним контекстом. Просторовий вимір аналізується через те, як у працях описуються відмінності між регіонами, місько-сільський поділ, локальний занепад та нерівність розвитку.

Результати. Огляд показує, що в багатьох країнах ЄС традиційні право- і лівоцентристські партії втрачають підтримку, а популістські та євроскептичні сили, особливо правого спрямування, посилюються. У політологічних роботах причини часто пов'язують зі змінами партійних систем, коаліційною практикою, новими лініями політичного протистояння та впливом європейської інтеграції. Економічні підходи більше підкреслюють роль криз, нерівності, економічних очікувань і суб'єктивного добробуту, а також важливість політичної довіри. Соціокультурні дослідження акцентують освіту, поколінні відмінності, міграцію та ціннісні конфлікти, що впливають на вибір партій. Політико-географічні праці доводять, що підтримка антисистемних і популістських сил суттєво відрізняється між територіями та часто пов'язана з нерівністю розвитку й відчуттям «відставання» окремих місць.

Наукова новизна. Запропоновано узагальнену схему, яка дозволяє системно описати наявні дослідження через чотири основні підходи: політологічний, економіко-політологічний, соціокультурний і політико-географічний. Показано, що просторовий підхід не є другорядним, а допомагає пояснювати, чому схожі політичні тренди дають різні результати в різних регіонах. Також виявлено, що в українській літературі ще бракує робіт, які комплексно аналізують саме просторові чинники ідеологічних змін у ЄС.

Практична значимість. Огляд може слугувати основою для подальших досліджень ідеологічних змін у ЄС та їх порівняння з українськими процесами. Він допомагає обґрунтувати вибір чинників і рівнів аналізу, якщо планується робота з електоральними даними та територіальними відмінностями. Висновки важливі для розуміння політичних ризиків у Європі, які можуть впливати на підтримку України та на перспективи євроінтеграції. Матеріал також придатний для навчальних курсів з політичної географії та європейських студій.

Ключові слова: ідеологічний простір, політичні ідеології, популізм, електоральна географія.

Kovalchuk Oleksandr

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: university.kovalchuk@gmail.com

CHANGES IN THE EUROPEAN IDEOLOGICAL SPACE IN UKRAINIAN AND EUROPEAN ACADEMIC DISCOURSE

Goal. The article aims to summarise recent academic research on changes in electoral behaviour and ideological orientations in European Union countries. It compares Western and Ukrainian research agendas and highlights the importance of spatial differences in voting.

Methods. The paper is an analytical literature review drawing on political science, sociology, political economy, and political geography. A comparative approach is used to identify key topics and typical explanations of electoral change. The reviewed studies are grouped by the main drivers they emphasise: institutional, economic, socio-cultural, or place-based factors. The spatial dimension is discussed through research on regional differences, the urban-rural divide, local decline, and uneven development.

Results. The review indicates that mainstream centre-left and centre-right parties have been losing support, while populist and Eurosceptic parties - especially on the right - have gained strength in many EU countries. Political science accounts often link these trends to party-system changes, coalition patterns, new political conflicts, and the impact of European integration. Economic approaches focus more on crises, inequality, expectations, and subjective well-being, often stressing the role of political trust. Socio-cultural research highlights education, generational change, migration, and value conflicts as important drivers of voting shifts. Political geography shows that support for anti-system and populist forces is strongly uneven across territories and is frequently linked to regional disparities and "left-behind" places.

Scientific novelty. The paper offers a clear framework that organises the literature into four main approaches: political science, political economy, socio-cultural, and political-geographical. It argues that the spatial perspective is not secondary, because it helps explain why similar political trends produce different outcomes across regions. It also shows that Ukrainian research still lacks more systematic work on spatial drivers of ideological change in the EU.

Practical significance. The review can be used as a basis for further research on ideological change in the EU and for comparisons with Ukraine. It helps justify the choice of variables and levels of analysis when working with electoral data and territorial differences. The conclusions are relevant for understanding political risks in Europe that may affect EU policies toward Ukraine and support in the context of the war. The material can also be used in teaching political geography and European studies.

Key words: ideological space, political ideologies, populism, electoral geography.

Актуальність. З моменту проголошення державної незалежності, українське суспільство постало перед викликом формування власної політичної системи державного управління, обравши при цьому демократичний шлях розвитку. У основі будь-якої демократичної системи є партійно-політичне ядро – певна кількість впливових партій, що беруть участь у формуванні законодавчої та виконавчої влади в країні і відображають як внутрішнє багатоманіття суспільства, так і спектр бачень щодо загального спрямування соціального та економічного розвитку. У представницьких демократіях західного типу, зазвичай, великі партії спираються на послідовну ідеологічну платформу, довкола якої гуртуються політичні еліти та електорат. В Україні, формування партійної системи пройшло низку етапів, проте досі не сформувалися класичні ідеологічно консолідовані партії. У останні десятиріччя, переважаючою моделлю стали партії навколо персональних брендів топ-кандидатів (або партійні блоки їх імені). З другої половини 2000-их рр. почала яскраво окреслюватися тенденція до посилення популістичної риторики і зниження громадського інтересу до класичних політичних ідеологій ліво- і правоцентристського сегментів спектру. В Україні такі тенденції можна пояснити молодістю політичної системи, але подібні тенденції почали проявлятися і в низці західних, у т.ч. європейських демократій. У країнах ЄС подібним чином почали зростати рейтинги популістських (здебільшого правого спрямування) партій і втрата підтримки право- і лівоцентристських політичних партій, чії платформи асоціювалися із повоєнним розвитком у Європі та із підтримкою європейської інтеграції. Тож вивчення змін у ідеологічному просторі Європи, передусім країн ЄС, як усталених демократій, становить значний як науковий, так і практичний інтерес. По-перше, ідеологічні зміни у європейському політичному просторі безпосередньо впливають на політику Європи щодо України - як у сфері європейської інтеграції, так і у сфері підтримки в умовах повномасштабної російської агресії. По-друге, аналіз тенденцій і чинників, що зумовлюють посилення популізму та радикалізацію політичного життя в консолідованих демократіях, дає змогу краще зрозуміти подальший розвиток партійно-політичної системи України. Окремо слід наголосити на актуальності просторового аспекту у аналізі партійно-політичних систем. Електоральна поведінка, що є основним індикатором ідеологічних змін, характеризується яскраво вираженою просторовою диференціацією. У низці випадків аналіз просторових відмінностей дозволяє краще зрозуміти контекст і загальні чинники політичних трендів.

Мета. Метою даної роботи є аналіз поточного наукового дискурсу що торкається змін у електоральній поведінці країн ЄС і трансформації ідеологічної орієнтації у масовій політиці європейських країн. Нас цікавить порівняння предмету та фокусу досліджень у західних та вітчизняних працях, зокрема тих що торкаються просторового аспекту електоральних процесів, порівняння результатів, що їх отримують представники політологічного, соціолого-культурологічного та електорально-географічного спрямування, визначення пріоритетних напрямів подальшого аналізу політико-ідеологічного простору країн ЄС та України.

Аналіз попередніх публікацій. Загалом, просторовий аналіз ідеологічних змін у країнах Європи є піонерною у вітчизняній літературі, тож систематичного огляду наукового дискурсу щодо даного питання не проводилося. Серед західних видань, мета-аналіз літератури щодо проблематики зростання популізму у Європі проводили Piccolino & Soare (2021). Також, огляд наукового дискурсу щодо змін партійно-ідеологічного поля та ідеологічного спрямування масової політики можна знайти у працях монографічного характеру, наприклад Häusermann & Kitschelt (2024), Ron & Nadesan (2020) та ін.

Вклад основного матеріалу. Дослідження в Україні. Українські науково-аналітичні ресурси, що торкаються партійно-ідеологічного поля країн Європи є порівняно малочисельними.

Переважна більшість праць належить до сфери політичних наук, деяка частина до соціології і зовсім обмаль до політичної географії. Питаннями, що найбільше потрапляють у фокус дослідників, є поширення явища політичного популізму, активізації крайніх правих партій і рухів у країнах Європейського Союзу. Наприклад, (Tkach, 2025) у своїй монографії проводить дослідження чинників посилення право-консервативних тенденцій у Європі, досліджує причини успіху радикалізації правих партій у ЄС. (Yavorskyi, 2019) робить спроби проаналізувати причини, динаміку та особливості функціонування популістських партій правого спрямування у Європі. Автор акцентує увагу на тому аспекті, що невдоволення населення розвитком економіки, ситуацією з правами людини і станом демократії на межі ХХ-ХІ століть призводить до зміни партійно-політичного ландшафту Європи. (Ostapets and Petrisko, 2023) фокусуються на посиленні електоральних позицій праворадикальних партій у Німеччині, Франції, Швеції, Австрії, Данії, Італії, Нідерландах, Норвегії, а також у країнах Вишеградської групи у період 2019-2022 рр.

Загальне спрямування змін у партійних системах Європи та України аналізує у своєму дисертаційному дослідженні (Korupets, 2021). Він стверджує, що загальноєвропейські тенденції мають визначальний вплив на конфігурацію та акторний склад партійних систем країн ЄС та України, проте в Україні ці тенденції корегуються специфікою незавершеного демократичного транзиту та соціокультурними особливостями. На думку автора, електоральні цикли 2014–2020 рр. кардинально змінили конфігурацію і склад провідних політичних партій України. Зокрема, перемоги нових політичних сил, які отримали високі електоральні результати, були засновані на віртуалізації політики та високому рівні персоніфікації. (Burdiuh, 2023) аналізує проблематику зростання популізму в країнах Європейського Союзу за останні двадцять років. Автор приходиться до висновку, що в багатьох країнах ЄС популізм перетворився із одного із маргінальних напрямів на впливову політичну силу, що закріпилася у парламентах багатьох країн-членів і суттєво впливає на політичні рішення ЄС.

(Pashyna and Ivanets, 2023) проводять комплексний порівняльний аналіз основних тенденцій розвитку правих популістських партій у провідних країнах Європейського Союзу, досліджуючи як теоретичні аспекти популізму, так і його практичні прояви у контексті найбільших європейських криз останнього десятиліття. Автори доходять висновку, що праві популістські партії є значною та зростаючою політичною силою в Європі, яка ефективно використовує кризові ситуації для посилення свого впливу, і це становить потенційну загрозу для європейського курсу підтримки України в майбутньому.

Серед нечислених спроб географічного спрямування, що вивчають тенденції виникнення та зростання впливу популістських партій у Європі та світі, можна згадати праці Brauchevskyyu (2017; 2019), що звертає увагу на глобальну тенденцію погіршення якості демократичних інститутів не лише у молодих та недосконалих, але і у консолідованих демократіях країн Заходу.

Зарубіжні дослідження. Сучасна наукові статті демонструють зростаючу увагу дослідників до проблеми ідеологічних змін у Європейському Союзі. З початку ХХІ століття ця тема стала предметом активного обговорення в електоральній географії, політичній і економічній географії, політології, соціології, психології. Вчені намагаються осмислити процеси трансформації партійних систем, причини підтримки політичних сил, які використовують популістську риторіку, зміну електоральних ландшафтів і формування нових ліній політичного розколу. Попри значну кількість праць, дослідження залишаються фрагментованими, а комплексні, міждисциплінарні узагальнення, які б охоплювали весь географічний простір Європейського Союзу, досі є поодинокими.

Найбільша увага проблематиці ідеологічного ландшафту у країнах Європи приділяється у рамках *політологічного аналізу*. Найбільш поширеними темами є загальні тренди еволюції найбільших партій та їх об'єднань, зміни ліній суспільно-політичного протистояння, поява нових питань, що поляризують суспільство тощо. Спершу, тема ідеологій почала привертати увагу дослідників у контексті еволюції нової політичної системи у Східній Європі, що трансформувалася після падіння соціалістичної системи. Наприклад, Markowski (1997) ще у 1990-их рр. підняв питання наповнення політичних понять «ліво» і «право» у контексті постсоціалістичних держав, зокрема зосередивши увагу на референтах цих метафор («ліво» та «право») як на рівні масового населення, так і на рівні політичних еліт. Він проаналізував як східноєвропейські політики та їх виборці ідентифікують себе у класичному право-лівому спектрі і як можна інтерпретувати значення цих ідентифікацій у нових демократіях.

Водночас, зміни політичного поля відбуваються і у «старих», консолідованих демократіях Західної Європи. Emanuele & Marino (2024) відзначають, що ідеологічна поляризація партійної системи зростає в Західній Європі, і це зростання спричинене зміною електоральної підтримки, що призводить до негативних наслідків для демократії.

Важливим трендом є порушення усталеного ідеологічного та електорально балансу право- та ліво-центристських сил. Abou-Chadi & Wagner (2024) досліджують, які виборці залишили соціал-демократичні партії і куди вони перейшли, та які чинники визначають вибір голосування. Автори переконані, що домінуючі наративи, які пояснюють занепад соціал-демократичних партій є емпірично помилковими. Натомість вони стверджують, що криза соціал-демократичної ідеології не може бути зведена до так званого «відкату» проти ліберального мультикультуралізму або проти нових лейбористів. Натомість, причинами можуть бути два напрямки електоральних втрат – серед прихильників економічної боротьби на користь поміркованих правих партій, а також прихильників культурної боротьби на користь зелених та ліво-лібертаріанських партій. Ці втрати були суттєво відчутнішими серед виборців центристського спрямування із вищим рівнем освіти, ніж серед робітничого класу.

Те як змінюються контури західноєвропейської політики та якою мірою ці зміни відображають зрушення в соціальній та економічній структурі європейських держав досліджують Ford & Jennings (2020). Відштовхуючись від класичної моделі суспільно-політичних розламів, вони обговорюють, як поява нових партій та ідеологічних конфліктів призводить до зміщення ліній партійної конкуренції та фрагментації партійних систем у Європі. Ford & Jennings (2020) приходять до висновку, що взаємопов'язані демографічні та економічні зміни трансформують структуру електорату європейських країн, створюючи умови для виникнення нових розколів, що визначають великі, електорально значущі групи з чітко визначеними та протилежними інтересами та цінностями. Вони виділяють чотири ключові соціодемографічні зміни, які потенційно генерують нові розколи у західноєвропейських демократіях і, на думку авторів, формують ґрунт для трансформації домінуючих електоральних розколів у політиці Західної Європи:

- розширення вищої освіти та зростання кількості людей з вищою освітою;
- масова міграція та зростання етнічного різноманіття;
- старіння суспільств та загострення відносин між поколіннями;
- зростання географічної сегрегації населення між процвітаючими, глобалізованими великими містами та занепадаючими внутрішніми районами.

Перспективи політичного перегрупування у країнах Європи аналізує Marchesi (2022). Вона стверджує, що "традиційні" моделі голосування за класовим принципом були замінені новими класово-партійними зв'язками на основі політичних цінностей. Подібно, зв'язок між суспільною вагою конкретних політичних питань, увагою до них і мінливістю електоральної поведінки серед молоді досліджували Kiess & Portos (2024). Автори приходять до висновку, що, попри зростаючу електоральну волатильність, видимі та важливі політичні розбіжності (розколи) все ще існують і, як правило, посилюються періодичними змінами у значимості актуальних суспільних питань. Підвищення суспільної ваги конкретних питань, що беруться на озброєння партіями, приносить їм користь, стабілізуючи електорат і підвищуючи явку. Наприклад, екстремістські партії успішно "володіють" міграційними питаннями, а соціал-демократичні партії можуть стабілізувати свою базу виборців, фокусуючись на своїх питаннях. Steiner (2023) аналізує довгострокові структурні зміни у партійній підтримці та електоральних розколах у Німеччині. Головна ідея полягає в тому, що зміна поколінь є основним рушієм електорального перегрупування в Німеччині, що призвело до занепаду "народних партій" та трансформації освітнього розколу.

Katz & Mair (2009), розвиваючи концепцію «картельних партій», досліджують інституційні зміни, що відбуваються в партійних системах сучасних демократій. Вони доводять, що політичні партії дедалі тісніше інтегруються у державні інституції, спираючись на державне фінансування, і поступово втрачають роль посередника між суспільством та владою. Це призводить до ослаблення ідеологічної конкуренції: виборчі кампанії перетворюються на боротьбу за увагу, імідж і політичне позиціонування, а не за реальні програми. Такі процеси, за його спостереженням, створюють передумови для появи антисистемних і популістських сил, які виступають із критикою «закритої еліти» і апелюють до суспільного запиту на оновлення політики (Katz and Mair, 2009).

Питання виборчих систем і коаліційних процесів посідає важливе місце у

політологічних дослідженнях. Casal Bértoa & Rama (2021) показують, що великі коаліції між центристськими партіями зменшують ідеологічні відмінності між ними, підривають довіру виборців і відкривають простір для популістів. Мажоритарні системи стимулюють партії до руху в центр, тоді як пропорційні моделі дозволяють формувати вузькі ідеологічні ніші. Часті «великі коаліції» між центристськими партіями знижують ідеологічні відмінності та породжують апатію виборців, що, своєю чергою, відкриває простір для радикальних і популістських рухів. Коли традиційні партії надто зближуються, а політичний центр втрачає диференціацію, електоральні шанси антисистемних сил зростають особливо швидко (Casal Bértoa & Enyedi, 2016).

Окремий великий напрям досліджень пов'язаний із впливом європейської інтеграції та пов'язаних із нею протиріч на формування політичного ландшафту Європи. Так Lorimer (2020) виділяє два паралельні процеси «ідеологізації Європи» – коли питання ЄС інтерпретуються крізь призму національних ідеологій, – та «європеїзації ідеологій» – коли самі партійні позиції адаптуються під участь у наднаціональних інституціях. Серед питань, що поляризували суспільства у більшості країн Європи за останнє десятиріччя, були реакція урядів на пандемію COVID-19, міграційний тиск біженців, подолання економічних проблем та ін. У цих та інших питаннях, типовим було протистояння між європейською політикою та суспільними настроями у окремих країнах. Так White (2020) розглядає відносини між ідеологією, державою та транснаціональним виміром у контексті європейської інтеграції. Дослідження зосереджено на двох протилежних тенденціях, пов'язаних з Європейським Союзом (ЄС) – продовження довгострокової динаміки зміни ідеологій або спроба подолати ідеології. Основна думка статті полягає в тому, що ЄС був побудований на ідеології, але водночас і проти неї, і що сьогодні, коли ідеологічна гегемонія останніх десятиліть руйнується, ідеологічні конфлікти повертаються на європейську арену, ставлячи під сумнів основні принципи функціонування ЄС. Позиції політичних партій щодо суверенітету в європейських країнах досліджують Angelucci et al. (2025). Автори аналізують, поширення закликів повернутися до такого порядку, де держави відновлюють контроль над законами, політикою та міжнародними взаємодіями, а також над захистом інтересів народу – на противагу цінностям європейської інтеграції і формування загальноєвропейського суспільства. Основна думка авторів полягає у тому, що суверенізм, який був традиційною прерогативою правих та радикально правих партій, стає ідеологічно перехресним (cross-cutting) явищем у партійних системах Європи, охоплюючи також радикально ліві партії. Armeanu (2025), аналізуючи успіх румунської партії AUR у період пандемії COVID-19 доводить, що його причини були переважно культурно-політичними, а не соціально-економічними: риторика AUR поєднувала популізм, націоналізм і спротив глобалізаційним процесам (Armeanu, 2025). У цілому політологічна наука фіксує кризу старих партійних систем, посилення фрагментації та появу нових гравців, які формують альтернативну логіку партійної конкуренції у Європейському Союзі.

Природним електоральним наслідком дискурсу на тему конфлікту національних інтересів та європейського («іноземного» для кожної країни-члена) інтеграційного проєкту стає поширення популістської риторики, і це явище також знаходить відображення у політологічному аналізі ідеологічного поля Європи. Найбільш типовими питаннями постають причини поширення популізму, підходи до його систематизації та теоретичного осмислення, а також окремі кейс-дослідження на прикладі індивідуальних країн. Наприклад, явище правого популізму у Великобританії на прикладі Brexit аналізує Freedon (2017). На думку автора, популізм не прагне і не має потенціалу стати повноцінною ідеологією шляхом приєднання до інших ідеологій, а є радше ситуативною стратегією політичних еліт для перемоги на виборах. Nöhne et al. (2025) на прикладі Німеччини приходять до висновку, що тривалий місцевий демографічний занепад є потужним фактором, що пояснює електоральний успіх крайньої правої партії AfD у Східній Німеччині. Ron & Nadesan (2020) розглядають причини популізму в окремих країнах, а також теоретичні засади щодо вивчення явища сучасного популізму. Brils et al. (2022) досліджують фактори, що пояснюють підтримку крайніх правих партій на прикладі сімнадцяти країн Європи. Herold & Otteni (2025) досліджують партію і виборців BSW в Німеччині. Вони приходять до висновку, що BSW успішно апелює до виборців, які розташовані у квадранті лівого консерватизму, і мобілізує тих, хто відчуває політичну відчуженість та незадоволеність демократією. Ця партія відіграє амбівалентну роль у німецькій партійній системі через свій унікальний ідеологічний профіль. Прихильники BSW, в середньому, дотримуються соціально-економічно лівих позицій та соціокультурно консервативних поглядів, що розташовує їх у ліво-консервативному квадранті двовимірного політичного простору.

Велика кількість партій, що отримують характеристику популістських, позиціонуються у різних частинах класичного право-лівого спектру. Тому окремою пробелом є систематизація популістських партій та ідеологій у Європі. Rooduijn et al. (2024) пропонують і застосовують методикку класифікації популістських правих і крайне правих партій з метою забезпечення прозорості та уніфікованості в наукових дослідженнях, оскільки велика кількість концепцій та визначень часто призводить до плутанини та неточних категорій у порівняльній політології. Базуючись на своєму підході, автори констатують, що сукупна частка голосів за крайньо ліві, крайньо праві, а також популістські партії в Європі значно зросла - приблизно з 12% на початку 1990-х років до близько 32% у 2022 році.

Політологічні дослідження таким чином показують, що ідеологічні зміни на політичній карті Європи є наслідком структурної еволюції партійних систем, типів виборчих інститутів і впливу європейської інтеграції. Інституційна інерція, злиття центру, а також формування наднаціонального політичного простору створюють умови для зростання підтримки популістських сил, які позиціонують себе як альтернатива існуючому порядку.

Окремим напрямом досліджень є спроба пояснення електоральних змін, а отже і ідеологічних трансформацій переважно як *реакцію на економічні тренди*. Bordignon et al. (2024) у своєму дослідженні, присвяченому парламентським виборам в Італії 2020 року, аналізують вплив економічних шоків і державної антикризової політики на підтримку популістських партій. Виходячи з припущення, що пандемія COVID-19 могла спричинити нову хвилю політичного радикалізму, автори показали протилежне: за умов ефективної державної реакції економічна нестабільність не лише не підвищила рівень популізму, а навпаки – тимчасово зменшила його. Завдяки фінансовим заходам уряду та підтримці ЄС проєвропейські сили змогли консолідувати свій електорат і навіть посилити довіру громадян до інституцій. Виборці, які традиційно належали до протестних груп, у кризових умовах переорієнтувалися на більш стабільні та помірковані партії. Автори роблять висновок, що наслідки криз залежать не лише від економічної ситуації, а й від дій держави, її здатності продемонструвати ефективність і турботу про громадян (Bordignon et al., 2024).

Silva (2024) робить спробу довести, що існує обернений причинно-наслідковий зв'язок між індивідуальною задоволеністю життям та підтримкою популістських партій, і цей ефект опосередковується політичною довірою. Автор наголошує, що коли суб'єктивний добробут знижується, виборці розглядають це як невдачу чи некомпетентність чинної влади. Замість того, щоб переходити до поміркованої центристської опозиції (як це було традиційно), зростаюча частка виборців у Європі переходить до популістських партій. Це пояснюється тим, що низький рівень довіри до здатності чинної влади та інших колишніх керівних партій покращити добробут у майбутньому спрямовує голоси до популістів.

Panunzi et al. (2024) інтегрують концепцію преференцій, залежних від референтних точок, у політичну економіку, щоб формалізувати ідею про те, що популісти отримують підтримку від економічно розчарованих виборців. Думка авторів полягає в тому, що економічне розчарування, спричинене негативними шоками, перетворює виборців на "шукачів ризику", які обирають внутрішньо ризикованих популістських кандидатів, оскільки вони пропонують шанс на відхід від незадовільного статусу кво.

Інший напрям – аналіз впливу на електоральні процеси та ідеологічні преференції різноманітних соціальних чинників, як то освіти, етнокультурних відносин, генераційних відмінностей, міри соціального лібералізму тощо, або іншими словами – *впливу соціокультурного контексту*. Наприклад, Inglehart & Norris (2003) досліджують вплив соціально-демографічних характеристик на політичну поведінку. Він доводить, що освітній рівень, вік і місце проживання є ключовими чинниками, які визначають виборчі переваги. Освічені, урбанізовані й молодші громадяни здебільшого підтримують ліберальні та проєвропейські сили, тоді як менш освічені, старші та сільські виборці схильні голосувати за правопопулістські партії. Ці відмінності, на думку автора, зумовлені глибшими культурно-ціннісними розривами між поколіннями та соціальними групами, які загострюються під впливом глобалізації й міграційних процесів. Geese (2025) досліджує взаємозв'язок між ставленням до імміграції, політичною довірою та підтримкою радикальних партій. Їх результати свідчать, що скептицизм щодо міграції меншою мірою визначає політичну недовіру, коли мейнстримні партії займають більш жорсткі позиції щодо імміграційної політики. У таких умовах виборці з антиімміграційними поглядами не відчувають потреби голосувати за радикальні сили, а довіра громадян із проєвропейськими установками, навпаки, знижується через розчарування у

поміrkованих партіях. Це показує, що довіра, ідентичність і соціальні установки взаємодіють складно й неоднозначно, формуючи контекстну структуру електоральних рішень (Geese, 2025).

Соціологічні дослідження вносять важливий мікрорівневий вимір у розуміння ідеологічних зрушень. Вони показують, що популізм є не лише політичним чи економічним явищем, а й соціальним проявом глибших трансформацій у системі цінностей, культурних орієнтацій і рівня довіри в суспільстві. Зміни освітньої та вікової структури, поєднані з міграційними викликами, визначають напрямок політичних симпатій у сучасній Європі, доповнюючи просторові, економічні та інституційні пояснення. Так Schäfer & Steiner (2025) досліджували голосування за "зелені" і радикальні праві партії, враховуючи формування нового ідеологічного розколу GAL-TAN («зелена», альтернативна та лібертаріанська ідеології проти традиціоналістської, авторитарної та націоналістичної). Автори приходять до висновку, що освітні розриви у голосуванні за "зелених" та за радикально праві партії збільшуються серед різних поколінь. Вони також стверджують, що це міжпоколіннє розширення освітнього поділу може мати гендерну специфіку. Високоосвічені жінки з покоління міленіалів схильні підтримувати зелених частіше в порівнянні з іншими. Hooghe & Marks (2025) також досліджують новий політичний розкол, що базується на рівні освіти, у сучасних західних демократіях. Автори стверджують, що цей новий розкол, спричинений інформаційною революцією, став ключовим структурним чинником, який визначає підтримку сучасних політичних партій, зокрема партій GAL та TAN. Ще один аналіз трендів поляризації громадської думки між різними освітніми групами в Європі можн знайти у праці Dochow-Sondershaus et al.(2025) . Вони роблять спробу перевірити, чи зростає розрив у ліберальних поглядах між високоосвіченими та низькоосвіченими групами виборців. Lichtin et al. (2023) досліджують систематичні відмінності між поколіннями у підтримці Зелених, а також наявність ефектів життєвого циклу. Основна думка полягає в тому, що зміна поколінь приносить вигоду Зеленим, оскільки кожне нове покоління, як правило, підтримує їх більше, ніж попереднє, але демографічні тенденції старіння суспільства діють проти них через негативні ефекти життєвого циклу.

Здатність адаптуватися до радикальних технологічних змін, що також пов'язана із генераційним, освітнім та загальним соціокультурним контекстом, також розглядається як важливий електоральний чинник. Так (Borwein et al. 2025) звертають увагу на політичні наслідки впровадження технологій на робочому місці. Конкретно, як суб'єктивне сприйняття загрози технологічних змін (автоматизації та штучного інтелекту (ШІ)) пов'язане з підтримкою популістських та непопулістських лівих і правих партій. Аналіз показує, що в майбутньому, коли рівень сприйнятої загрози зростає, непопулістські та популістсько-ліві партії можуть отримати значну перевагу від мобілізації виборців, які відчувають особисту загрозу. Популістсько-праві партії отримують користь переважно від колективних побоювань.

У більшості серед наведених праць, фокус робиться на трьох основних пунктах, які відображають ціннісний конфлікт між авторитарним та лібертаріанським сегментами суспільства, а саме ставлення до іммігрантів, права LGTBQ+ і гендерні ролі (традиційні погляди на жінок та сім'ю). Цікавим є і географічний висновок, що можна зробити узагальнюючи наведені вище соціо-політичні праці. Саме у Центральній та Східній Європі найбільш чітко проявляється так званий культурний відкат, особливо щодо питань LGTBQ+.

Rydgren (2007) робить спробу поєднати теорії класичної політології та соціокультурного аналізу для пояснення останніх ідеологічних трендів, зокрема і щодо поширення популістських партій, детально розглядаючи природу, ідеологію та причини електорального успіху нових радикальних правих сил. Він виділяє дві основні групи чинників – електорального попиту (відображають переконання, прагнення та відношення виборців) та електоральної пропозиції (пов'язані з опортуністичними можливостями партій та політичних структур досягати успіху). Відповідно, перша група пов'язана із соціально-політичним контекстом, а друга – із структурою та внутрішньою динамікою політичних еліт.

У працях *політико-географічного* спрямування головна увага зосереджена на територіальних відмінностях політичної поведінки, просторовій нерівності та взаємодії економічних і соціальних процесів у межах регіонів. Agnew (1996) звертає особливу увагу на роль просторового контексту в електоральній географії, наголошуючи, що політичні процеси не можна пояснити лише універсальними змінними. Він підкреслює, що «контекст має значення», а отже, електоральна поведінка формується під впливом специфічних територіальних умов. Agnew (1996) вважає, що спроби звести просторові ефекти лише до «сусідства» є хибними, адже локальні соціальні процеси взаємодіють із ширшими економічними та культурними

структурами, створюючи складну багаторівневу систему політичних уподобань.

Цікавим політико-географічним доробком щодо аналізу географічних чинників ідеологічних змін у Європі є праця Rodríguez-Pose (2024). Це та низка подібних досліджень розкривають взаємозв'язок між економічною стагнацією, просторовими дисбалансами розвитку та підтримкою євроскептичних партій. На основі регресійних моделей Rodríguez-Pose (2024) доводить, що рівень підтримки антисистемних сил знижується за умов вищої зайнятості, більшої частки населення з вищою освітою та кращої якості врядування. Водночас після контролю цих факторів з'ясовується, що підтримка євроскептиків часто є вищою у заможніших регіонах, а ключову роль у зростанні невдоволення відіграють так звані «пастки розвитку» – території, які втратили динаміку економічного зростання і залишилися поза увагою державної політики. Ці регіони, на думку авторів, мають тенденцію формувати відчуття соціальної несправедливості, що стає основою для зростання підтримки популістських і євроскептичних рухів.

Bański et al. (2025), на прикладі деяких місць в Чехії, Німеччині та Польщі робить спробу перевірити гіпотезу про "пастки розвитку" в межах концепції "географії незадоволення". Беручи за основу роботу Rodríguez-Pose, (2024), який приходить до висновку, що регіональна економічна стагнація і відсутність можливостей для індивідуального розвитку породжує відчуття несправедливості. В свою чергу це відчуття несправедливості починають експлуатувати партії з популістичною риторикою, для мобілізації електорату. Результати Rodríguez-Pose (2024) підтверджують тісний зв'язок між застряганням у "пастках розвитку" і підтримкою євроскептичних партій. Diemer et al. (2022) зауважує, що такі регіони часто залишаються поза увагою влади тому, що національні уряди зосереджені здебільшого на "переможцях". Регіони, які попали в пастку розвитку, на початку, доволі часто не є найбіднішими. У дослідженні de Dominicis et al. (2020) також виявили стабільний зв'язок між рівнем урбанізації, освіти й віковою структурою населення та підтримкою євроскептичних партій. У сільських місцевостях і малих містах, де нижча частка молоді та менший рівень освіти, голосування за антиєвропейські сили суттєво вище, ніж у великих урбанізованих агломераціях.

Luca & Kenny (2024) досліджують поляризацію політичних поглядів за *місько-сільським поділом* у Європі. Дана робота відповідає на питання, чи зростає місько-сільський розрив у поглядах з часом, як це часто припускають, і чи різняться ці тенденції в різних країнах. Також порівнюють Європу і США. Kenny & Luca, (2021) раніше висловили думку що існує сильний та значний розкол між політичними поглядами міської та сільської Європи. На їх думку цю розбіжність краще розглядати не як бінарну (дихотомія), а скоріше як градієнт, що пролягає від внутрішніх районів міст до передмість, містечок та сільської місцевості.

Серед усього багатоманіття питань, пов'язаних зі зміною ідеологічного ландшафту у Європі, у поле політико-географічного аналізу, найчастіше, потрапляє проблематика *географії поширення популізму* як одного із домінуючих трендів. Саме географічні дослідження переконливо довели, що феномен підтримки популістських і євроскептичних партій має виразну просторову природу і не може бути пояснений лише економічними чи культурними показниками без урахування регіонального контексту. Дослідники розширюють це поняття за межі лише економічних умов та динаміки, включаючи ширший спектр соціально значущих аспектів, таких як рівень освіти, бідність та привабливість місць для життя.

Вплив локальних контекстуальних умов (економічні, культурні та демографічні) на підтримку популістських радикальних правих партій досліджують, зокрема і політологи. Наприклад, Arzheimer et al. (2024) стверджують, що зв'язок між місцевим контекстом і підтримкою популістських радикальних правих партій є опосередкованим і поміркованим, що пояснює, чому ПРП успішні в одних регіонах і не успішні в інших, навіть за схожих умов. Автори приходять до висновку, що підтримка ПРП партій географічно фрагментована і не може бути зрозуміла без урахування взаємодії між характеристиками індивідів та їхнім місцевим контекстом. Географія дослідження - Німеччина, Франція, Великобританія, Нідерланди.

Низка власне політико-географічних праць, що прагнуть пояснити як загальний тренд, так і специфічну географію поширення популізму, являють собою компаративні кейс-дослідження країн та/або регіонів з поглибленим вивченням їх просторового контексту. Так Bernard (2025) на прикладі Польщі, Чехії і Німеччини розглядає регіональне «відставання» та його зв'язок з електоральною підтримкою популістських, правонаціоналістично-консервативних та антисистемних партій у Центрально-Східній Європі. Дана праця є спробою проаналізувати і валідувати гіпотезу про *географію незадоволення*. Це припущення перевірялося в країнах Західної Європи та США, але воно поки залишається недостатньо дослідженим у Центральній і

Східній Європі. Chamusca (2024) на прикладі Португалії, заглиблюється у територіальні нюанси політичного популізму, використовуючи партію CHEGA. Дослідження аналізує, як економічний занепад та нехтування конкретними регіонами пов'язані зі зростанням популістських рухів. Mazzoleni (2024) стверджує, що територіальний (географічний) підхід може сприяти кращому розумінню деяких аспектів популізму. Дослідження фокусується на тому, як популістська риторика експлуатує питання суверенітету, національної ідентичності та кордонів. Автор стверджує, що територія є сильно переплетеним і часто неявним виміром у популістській риторичі, особливо коли йдеться про націоналістичні та сувереністські претензії. На відміну від підходів, які ігнорують або виключають роль простору, автор пропонує тип «територіального популізму». Цей тип характеризується оборонним поглядом на народ, який визначається обмеженим територіальним простором і вважається природним носієм суверенітету над цим простором. Вплив популізму на переосмислення громадянства та соціальної інтеграції мігрантів у Європі на прикладі Франції, Італії, Угорщини та Німеччини досліджує Yogo (2025). Автор аналізує, як популістські рухи використовують антиіммігрантські настрої, щоб формувати політичний дискурс, законодавство та суспільні погляди і стверджує, що зростання популізму в Європі суттєво змінює політичний ландшафт і переглядає дискусії навколо громадянства та соціальної інтеграції мігрантів. Mantegazzi (2021) аналізує довгострокову структуру та еволюцію фундаментальних політичних ідеологій у Швейцарії, фокусуючись на просторовій поляризації, в першу чергу між міським та сільським населенням а також на структурі ідеологій в Швейцарії. Kovalcsik et al. (2023) аналізують просторові та соціально-економічні взаємозв'язки виборчої поведінки в Угорщині. Автори досліджують трансформацію просторової структури угорської виборчої поведінки, застосовуючи кількісні методи до результатів останніх трьох парламентських виборів. Основна ідея полягає в тому, що правляча партія Fidesz, здійснила успішне географічне та соціальне перегрупування своєї виборчої бази завдяки популістській риторичі, що призвело до посилення підтримки в економічно вразливих регіонах.

Висновки. Зміни у партійно-політичному полі країн Європи, їх причини і наслідки знайшли доволі широке відображення у академічній літературі. Загальний інтерес до даної теми почав формуватися з середини 1990-их рр., обумовлений еволюцією нових партій на тлі постсоціалістичної спадщини у Східній та Центральній Європі. Водночас, вже на початку XXI ст., ідеологічні зміни та їх електоральні наслідки почали активно цікавити дослідників і в усталених демократіях Західної Європи. Загалом можна виокремити чотири методологічних напрямки досліджень: політологічний (аналізує структурні зміни у системі європейських партій), економіко-політологічний (вивчає вплив економічних чинників на електоральну поведінку), соціально-культурологічний (фокусується на впливі соціокультурного контексту) та політико-географічний (поглиблений аналіз комплексного впливу економічних, соціальних та політичних чинників у рамках конкретного місця). Більшість досліджень так чи інакше підіймають проблему втрати електоральної підтримки партіями (або радше ідеологіями), що впродовж багатьох десятиліть визначали сталу структуру суспільних протиріч у Європі. Натомість, головним трендом є активізація популістських рухів, переважно правого спрямування. Більшість робіт так чи інакше торкається саме тематики активізації правопопулістських та євроскептичних політичних сил. Попри загалом меншу інтенсивність, український дискурс також підіймає питання сплеску правого популізму у Європі, зокрема у контексті погіршення перспектив європейської підтримки України.

Список використаних джерел:

- Abou-Chadi T., Wagner M. Losing the middle ground: The electoral decline of social democratic parties since 2000 // *Beyond Social Democracy: The Transformation of the Left in Emerging Knowledge Societies* / eds. S. Häusermann, H. Kitschelt. – Cambridge : Cambridge University Press, 2024. – P. 102–119.
- Agnew J. Mapping politics: How context counts in electoral geography // *Political Geography*. – 1996. – Vol. 15. – P. 129–146.
- Angelucci D., Carrieri L., Conti N. Party-based sovereignty in EU countries: Main patterns and their justification // *Government and Opposition*. – 2025. – Vol. 60. – P. 246–270.
- Armeanu O. I. The fast rise of populist radical right parties: Evidence from the Alliance for the Union of Romanians // *Government and Opposition*. – 2025. – P. 1–17.
- Arzheimer K., Berning C., Jungkunz S., Roßteutscher S. How local context affects populist radical right support: A cross-national investigation into mediated and moderated relationships // *British Journal of Political Science*. – 2024. – Vol. 54. – P. 1133–1158.
- Bański J., Czapiewski K., Mazur M., Śleszyński P. Spatial inequalities and electoral preferences in Central Europe // *GEOgraphia*. – 2025. – Vol. 27.
- Bernard J. Left-behind regions in Poland, Germany, Czechia: Classification and electoral implications. – 2025.
- Bordignon M., Franzoni F., Gamalerio M. Is populism reversible? Evidence from Italian local elections during the pandemic // *European Journal of Political Economy*. – 2024. – Vol. 81. – Article 102480.
- Borwein S., Imhof D., Müller W. C., Wagner M. Perceived technological threat and vote choice: Evidence from 15 European democracies // *West European Politics*. – 2025. – Vol. 48. – P. 534–561.
- Braychevskyy Y. (2017). Spreading politics of populism in western democracies: social-geographic analysis of the us presidential election

2016. // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography. 144-151. 10.17721/1728-2721.2017.68.28.
 Braychevskyy Y. (2019). The politics of populism spread and the changing ideological space in Europe // *Geography and tourism*. 52-59. 10.17721/2308-135X.2019.52.52-59.
- Brils T., Muis J., Gaidytė T. Dissecting electoral support for the far right: A comparison between mature and post-communist European democracies // *Government and Opposition*. – 2022. – Vol. 57. – P. 56–83.
- Burduih M. Populism as a challenge to democratic processes in the European Union // *National Technical University of Ukraine Journal: Political Science, Sociology, Law*. – 2023. – P. 49–55.
- Casal Bértoa F., Enyedí Z. Party system closure and openness: Conceptualization, operationalization and validation // *Party Politics*. – 2016. – Vol. 22. – P. 265–277.
- Casal Bértoa F., Rama J. Polarization: What do we know and what can we do about it? // *Frontiers in Political Science*. – 2021. – Vol. 3. – 2024. – Vol. 14.
- Chamusca P. Discontent, populism, or the revenge of the “places that don’t matter”? Analysis of the rise of the far right in Portugal // *Societies*. – 2024. – Vol. 14.
- de Dominicis L., Dijkstra L., Pontarollo N. The urban–rural divide in anti-EU voting. – European Commission Working Paper, 2020.
- Diemer A., Iammarino S., Rodríguez-Pose A., Storper M. The regional development trap in Europe // *Economic Geography*. – 2022. – Vol. 98. – P. 487–509.
- Dochow-Sondershaus S., Teney C., Borbáth E. Cultural backlash? Trends in opinion polarisation between educational groups in Europe. – 2025.
- Emanuele V., Marino B. Party system ideological polarization in Western Europe: Data, trends, drivers, and links with other key party system properties (1945–2021) // *Political Research Exchange*. – 2024. – Vol. 6.
- Freeden M. After the Brexit referendum: Revisiting populism as an ideology // *Journal of Political Ideologies*. – 2017. – Vol. 22. – P. 1–11.
- Geese L. Tough positions, trustful voters? How mainstream party position-taking on immigration shapes political trust and its impact on far-right voting // *Government and Opposition*. – 2025. – Vol. 60. – P. 404–430.
- Häusermann S., Kitschelt H. (eds.). *Beyond Social Democracy: The Transformation of the Left in Emerging Knowledge Societies*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2024.
- Herold M., Otteni C. Closing the left–conservative gap of political representation? Ideological positions and democratic attitudes of “Bündnis Sahra Wagenknecht” supporters in Germany // *German Politics*. – 2025. – P. 1–28.
- Hooghe L., Marks G. How does the education cleavage stack up against the classic cleavages of the past? // *West European Politics*. – 2025. – P. 1–33.
- Höhne B., Kölzer J., Träger H. Geography of shrinkage: Local population decline and electoral support for anti-establishment parties AfD and BSW in East German state elections // *German Politics*. – 2025. – P. 1–29.
- Inglehart R., Norris P. The true clash of civilizations // *Foreign Policy*. – 2003. – P. 63–70.
- Katz R. S., Mair P. The cartel party thesis: A restatement // *Perspectives on Politics*. – 2009. – Vol. 7. – P. 753–766.
- Kenny M., Luca D. The urban–rural polarisation of political disenchantment // *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. – 2021. – Vol. 14. – P. 565–582.
- Kiess J., Portos M. Eppure si muove! Young people, issue salience and volatility in nine European countries // *Government and Opposition*. – 2024. – Vol. 59. – P. 696–717.
- Kovalcsik T., Bódi M. Geographical realignment of Hungarian voting behaviour between 2014 and 2022 // *Modern Geográfia*. – 2023. – Vol. 18. – P. 59–77.
- Kopynets Y. The impact of contemporary trends in the development of party systems in the countries of the European Union on the evolution and functioning of Ukraine’s party system. – 2021.
- Lichtin F., van der Brug W., Rekker R. Generational replacement and Green party support in Western Europe // *Electoral Studies*. – 2023. – Vol. 83.
- Lorimer M. Europe as ideological resource: The case of the Rassemblement National // *Journal of European Public Policy*. – 2020. – Vol. 27. – P. 1388–1405.
- Luca D., Kenny M. Drifting further apart? Europe’s trends of urban–rural political polarisation should not be overstated // *Political Geography*. – 2024. – Vol. 114.
- Mantegazzi D. The geography of political ideologies in Switzerland over time // *Spatial Economic Analysis*. – 2021. – Vol. 16. – P. 378–396.
- Marchesi A. Voting patterns in Western European countries // *Frontiers in Political Science*. – 2022. – Vol. 4.
- Markowski R. Political parties and ideological spaces in East Central Europe // *Communist and Post-Communist Studies*. – 1997. – Vol. 30, № 3. – P. 221–254.
- Mazzoleni O. Territorial populism // *Territory and Democratic Politics*. – Cham : Springer, 2024. – P. 97–111.
- Ostapets, Y., Petrisko, V. S. (2023). Reasons for the success, ideological markers, and electoral results of far-right parties in the countries of the European Union (2019–2022). *Regional Studies*, (33), 93–103.
- Panunzi F., Pavoni N., Tabellini G. Economic shocks and populism // *The Economic Journal*. – 2024. – Vol. 134. – P. 3047–3061.
- Piccolino G., Soare S. Populism literature on Europe: A brief overview and meta-analysis // *Interdisciplinary Political Studies*. – 2021. – Vol. 7. – P. 119–166.
- Rodríguez-Pose A. The geography of EU discontent and the regional development trap // *VoxEU*. – 2024.
- Rooduijn M., Pirro A. L., Halikiopoulou D., Froio C., Van Kessel S., De Lange S. L., Taggart P. The PopuList: A database of populist, far-left, and far-right parties // *British Journal of Political Science*. – 2024. – Vol. 54, № 3. – P. 969–978.
- Rydgren J. The sociology of the radical right // *Annual Review of Sociology*. – 2007. – Vol. 33. – P. 241–262.
- Schäfer A., Steiner N. D. How education, generation and gender jointly structure green and radical right voting // *West European Politics*. – 2025. – P. 1–28.
- Silva R. Well-being foundations of populism in Europe // *European Journal of Political Economy*. – 2024. – Vol. 81.
- Steiner N. D. Generational change in party support in Germany // *Electoral Studies*. – 2023. – Vol. 86.
- Tkach D. The advance of right-conservative ideology in Europe: A crisis of the liberal paradigm or a new political order. – 2025.
- White J. Europeanizing ideologies // *Journal of European Public Policy*. – 2020. – Vol. 27. – P. 1287–1306.
- Yavorskyi M. Current trends towards increasing the role of right-wing populist parties in Europe // *Visnyk of the Lviv University*. – 2019. – Vol. 25. – P. 190–197.
- Yogo E. E. The role of populism in redefining citizenship and social inclusion for migrants in Europe. – 2025.

Отримано редакцією журналу / Received: 01.02.26

Прорецензовано / Revised: 15.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 01.03.26